

ХРОНІКА

В.М.Михайловський (Київ)

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «РАНЬНОМОДЕРНА ЛЮДИНА: ПРОСТІР – ВЛАДА – ПРАВО XVI–XVIII ст.»

Перша міжнародна конференція, присвячена тематиці ранньомодерної людини XVI–XVIII ст., відбулася 12–13 вересня 2013 р. в Київському університеті імені Б.Грінченка. Захід було організовано у співпраці з Ягеллонським університетом (Краків, Польща). У роботі форуму взяли участь провідні історики ранньомодерної доби з п'яти українських і трьох польських міст. Конференцію відкрив ректор університету, доктор філософських наук, професор *В.Огнев'юк*.

У перший день роботи відбулося три панелі. На першій дві доповіді було присвячено дипломатичним контактам. Д-р *А.Юсупович* (Варшавський університет) представив свої спостереження над посольством Лева Сапеги до Москви 1600–1601 рр. У своєму виступі дослідник висвітлює очікування та плани Речі Посполитої щодо східного сусіда на рубежі XVI–XVII ст., джерелом чого послужила кореспонденція посла та опис його місії авторства секретаря посольства – Єліяша Пельґжимовського. Значне місце у висвітленні проблеми зайняв аналіз реляції Конрада Буссова – німецького найманця на московській службі, а також шляхетські вірші з того часу.

Виступ канд. іст. наук *Т.Григор'євої* (Національний університет «Києво-Могилянська академія») присвячувався спробі нового прочитання щоденника великого посла Речі Посполитої до Османської імперії Войцеха М'яковського. Було продемонстровано нові можливості інтерпретації цього джерела виходячи з того, що в останнє десятиліття відбулося своєрідне «перевідкриття» історії дипломатії, адже тепер увагу зосереджено не тільки й не стільки на змісті переговорів та укладанні угод, як також на практиках контактів, досвіді перебування послів у чужому культурному середовищі. Дослідники намагаються відчитати досі приховані смисли текстів, написаних дипломатами під час виконання своїх місій. Прочитання щоденника В.М'яковського відбувалося крізь призму сучасних «подорожніх студій», звертаючи основну увагу на відповідний досвід, етнографічні спостереження посла та риторичне маркування «свого» й «чужого».

Жваву дискусію викликала доповідь д-ра габілітованого *Д.Домбровського* (Бидгощський університет імені Казимира Великого) про галицько-волинських Романовичів у польській історіографії XVI–XVIII ст. Ця гілка Рюриковичів, яка вела свій початок від князя Романа Мстиславовича (помер 1205 р.), сина Мстислава Ізяславовича та Агнешки Болеславівни, відіграла важливу роль у подіях XIII – початку XIV ст., що спровокувало зацікавлення ними істориків XVI–XVIII ст. Метою доповіді було з'ясувати, як саме та задля чого ранньомодерні польські дослідники писали у своїх працях про цю династію.

Д-р *А.Перлаковський* (Ягеллонський університет) представив доповідь про діяльність сеймику Белзького воєводства в 1734–1744 рр. Бурхливі події безкоролів'я по смерті Августа II і прихід до влади його сина – Августа III – поглибили кризу в Речі Посполитій. Дослідник торкнувся такої малознаної теми, як позиція шляхти Белзького воєводства стосовно двору Августа III та її обережні наміри щодо напрямів міжнародної політики, котру намагався провадити новий володар упродовж 1734–1744 рр.

Наступну частину конференції відкрила доповідь д-ра іст. наук, проф. *Н.Яковенко* (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), присвячена здобуткам і завданням ранньомодерної історії України. Після дискусії розпочалася друга панель, об'єднана темою повстання під проводом Богдана Хмельницького та його наступників. Д-р габілітований *П.Борек* (Краківський педагогічний університет) представив бачення цього руху в поетичному творі Самуеля Твардовського «*Wojna Domowa*». Написаний упродовж 1650–1660 рр. він став своєрідною панорамою подій, де автор представив воєнні кампанії Речі Посполитої проти козаків, татар, Московії, Швеції та Семигороду.

Доповідь д-ра габілітованого *М.Нагельського* (Варшавський університет) присвячувалася контактам Б.Хмельницького зі шведами в 1648–1657 рр. На думку дослідника, по перших великих успіхах свого повстання (1648 р.) гетьман був свідомий того, що війна з Річчю Посполитою затягнеться й без допомоги союзників він не зможе створити незалежну козацьку державу. Саме з цієї причини було налагоджено сталі дипломатичні контакти з Кримським ханством, Молдавією, Семигородом, а згодом і з Московією та Швецією. Останній напрям зовнішньополітичної активності приносив Б.Хмельницькому реальні успіхи, підтвердженням чого став 1655-й рік, коли козацькі війська зайняли значну частину території Речі Посполитої на підставі союзної угоди з королем Карлом X Густавом.

Виступ маістра *А.Гоцинського* (Ягеллонський університет) було присвячено діяльності надвірного маршалка Адама Казановського. Серед еліти Речі Посполитої питання ставлення до козацького повстання викликало розбіжності. Представники одного з угруповань прагнули знайти спільну мову з повстанцями, на відміну від них інші, до яких і належав А.Казановський, пропонували силові вирішення конфлікту. Обидві групи намагалися реалізувати свої наміри, а водночас і посадити на престол після смерті Владислава IV власного кандидата. А.Казановський за свого життя був присутнім у сенаті під час кожного з сеймів, рідко виступаючи з промовами. Але на конвокаційному сеймі 1648 р. він узяв слово, представивши свої погляди на події в Україні. Головна ідея промовця полягала в тому, що повстанці повинні підкоритися Речі Посполитій.

Завершальною на панелі стала доповідь д-ра *П.Кролла* (Варшавський університет) про Острозьку комісію 1670 р. як останню спробу порозуміння Речі Посполитої з козаками. Підгаєцька угода так і не започаткувала мир в Україні, еліта Речі Посполитої не зробила жодних спроб вирішення внутрішніх проблем держави. Під час наради сенату після зірваного сейму навесні 1670 р. було обрано комісію для переговорів із козацькими делегатами, встановлено їх термін (травень) і місце (Острог). Утім, перша зустріч відбулася лише 3 липня 1670 р. Королівський двір прагнув послабити позиції гетьмана Петра Дорошенка через підтримку його головного опонента – М.Ханенка. Це призвело до зміни політичної орієнтації П.Дорошенка, котрий почав активно шукати протекції в турецького султана.

Остання панель першого дня конференції присвячувалася історії парламентаризму в Польщі та Речі Посполитій від кінця XV до початку XVIII ст. Д-р габілітований

Я.Столицький (Ягеллонський університет) у своїй доповіді спробував показати специфіку дослідження сеймиків Київського, Брацлавського, Подільського та Волинського воєводств у ранньомодерний період (до 1717 р.). З огляду на події середини та другої половини XVII ст. ці сеймики відбувалися переважно у Володимирі (за винятком подільського, котрий проходив у Галичі, а пізніше у Львові), відтак їхні матеріали відклалися у володимирських гродських книгах. Із кінця XVII ст. шляхта вживала зусиль щодо повернення своїх маєтків. Загальноприйнятим в історіографії стало твердження про низький рівень політичної культури цього стану в той період, що відбилось на функціонуванні різних інституцій Речі Посполитої. Але варто уважніше придивитися до матеріалів сеймиків, аби зрозуміти, наскільки домінування магнатів визначало позицію шляхти та як і в якому напрямі відбувалася трансформація важливого суспільно-політичного явища – шляхетської демократії.

Доповідь д-ра іст. наук *В.Михайловського* (Київський університет імені Б.Грінченка) було присвячено результативності сеймів для Подільського воєводства впродовж 1493–1548 рр., що на сьогодні поки що не стало предметом дослідження в історіографії парламентаризму. Для вказаного періоду документи, котрі відклалися у книгах Коронної метрики, становлять джерело першочергової важливості. При вивченні подільських матеріалів було виявлено певну закономірність вписування актів, що виходили з королівської канцелярії та адресувалися шляхті Подільського воєводства. Більшість із них датуються часом проведення сеймів, а також певним періодом після них, коли коронна канцелярія проводила виставлення та вписування ухвалених королем рішень до відповідних книг метрики.

Канд. іст. наук *О.Вінниченко* (Львівський національний університет імені І.Франка) висвітлив діяльність депутатських сеймиків Руського та Белзького воєводств в останній чверті XVI – першій половині XVII ст. Ці представницькі зібрання пов'язувалися з функціонуванням судової системи і як вид шляхетських територіальних згромаджень їх було впроваджено згідно з конституцією варшавського сейму 1578 р., у зв'язку з рішенням про створення Коронного трибуналу – вищого апеляційного суду для польської шляхти. До складу трибуналу входили депутати від окремих воєводств (світські, також у ньому діяли представники католицького духовництва), які щороку, у перший понеділок після свята Народження Діви Марії (8 вересня), обиралися на депутатських сеймиках. З огляду на регулярність та присутність на них значного числа зем'ян, ці зібрання часто використовувалися – як королівською владою, так і шляхтою – для вирішення різних справ, котрі формально не входили до їх компетенції. Зокрема тут приймалися звіти поборців і шафарів про зібрані податки й розподіл сум, визначалися заходи для підтримання громадського спокою, залагоджувалися приватні конфлікти між окремими зем'янами, а також здійснювалася процедура доведення шляхетства.

Остання доповідь – д-ра іст. наук *П.Кулаковського* (Національний університет «Острозька академія») – стосувалася бачення зовнішньої політики Речі Посполитої 1633–1648 рр. на сеймику Волинського воєводства. Автор показав насамперед відсутність цілісного розуміння волинською шляхтою зовнішньополітичного курсу держави, адже, як випливає з матеріалів сеймику, його учасників цікавили загалом прагматичні й буденні справи. Серед зовнішніх векторів головна увага приділялася стосункам з Османською імперією та її васалами – Кримським ханством і наддунайськими князівствами. У цілому можна говорити про схильність волинського сеймику впродовж правління Владислава IV до неагресивної, мирної зовнішньої політики. Переживши своєрідний колонізаційний рух на схід на початку XVII ст. й отримавши певні дивіденди у

выгляді відібраних у Московії Смоленщини та Чернігово-Сіверщини, більшість шляхти зіштовхнулася з проблемою браку коштів для господарського освоєння цих земель. Особистий досвід переконував, що основна загроза для Речі Посполитої виходить із південного сходу, а відповідних ресурсів для ефективної боротьби з Портою та її васалами ані держава, ані шляхта не мали.

Другий день конференції розпочався засіданням панелі, присвяченої міській історії. Д-р іст. наук *М.Капраль* (Інститут української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського НАН України) у своїй доповіді продемонстрував зародження історичної свідомості українсько-руського міщанства Львова наприкінці XVI – на початку XVII ст. Від князівських часів уперше на території колишньої Русі руське міщанство Львова відчувало себе об'єктом історичного процесу. Через створення за формою церковних братств міщани змогли реально впливати на культурні та політичні процеси не тільки у своєму місті, але загалом на всьому обширі українсько-білоруських земель. Окрім покращення економічних, матеріальних обставин на зростання станової свідомості львів'ян справили вплив західні правові інституції, упроваджені ще в епоху середньовіччя (магдебурзьке й цехове право, міське самоврядування), культурні новації із Заходу (гуманістичні течії, книгодрукування, Реформація). Найвідомішими представниками львівського українського міщанства того часу були Іван та Юрій Рогатинці, Іван і Демид Красовські. В їхній життєвій позиції домінували громадсько-культурна спрямованість та ініціативність, характерні для людей епохи Відродження. Нетривалий за часом сплеск активності львівських міщан завершився, коли інтелектуальна привабливість західних культурних впливів підупала.

Канд. іст. наук *Н.Білоус* (Інститут історії України НАНУ) зробила спробу подати колективний портрет міських урядників Луцька XVI–XVII ст., розглянувши основні критерії (ознаки), що характеризували правлячу міську еліту: соціальне походження, етнічна та релігійна належність, освіченість, муніципальна кар'єра, професійний склад, майновий статус тощо. Найбільш характерні риси цієї суспільної групи в Луцьку були подібними до інших міст східних теренів Речі Посполитої, а відмінності, що виникали, пов'язувалися із загальним рівнем соціально-економічного та адміністративного розвитку Волинського регіону.

Особливості успадкування за заповітами у вірменській громаді Львова другої половини XVII – першої половини XVIII ст. стали темою виступу канд. іст. наук *О.Вінниченко* (Український католицький університет, Львів). Натомість д-р іст. наук *Ю.Волошин* (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Короленка) показав демографічні особливості соціальної групи слуг у домогосподарствах Полтави другої половини XVIII ст.

Доповіді, виголошені в рамках наступної панелі, об'єднувала тематика двору. Д-р іст. наук *В.Александрович* (Інститут українознавства імені І.Крип'якевича НАН України) представив свої міркування щодо надвірних малярів у західноукраїнських землях XVII ст. Література давнішого періоду студій над мистецьким життям українського Правобережжя кінця XVI–XVII ст. при найменшому сліді «контекстів» маляра з вельможним замовником незмінно проголошувала першого «надвірним». Критичне опрацювання вже впроваджених до наукового обігу фактів та істотне поповнення корпусу таких відомостей новими переконує, що на офіційному становищі надвірних перебували тільки поодинокі майстри, винятково у середовищі магнатерії. Звичною нормою було залучення за потреби до виконання окремих замовлень митців, осілих у близьких чи навіть віддалених містах.

Канд. іст. наук *І.Тесленко* (Національний університет «Києво-Могилянська академія») висвітлив походження й кар'єри маршалків («старших слуг») двору князів Острозьких у XVI – першій половині XVII ст. Ішлося про обов'язки, походження, матримоніальні зв'язки, кар'єрне просування та господарську активність кільканадцяти осіб, імена яких удалося встановити під час проведення архівних пошуків.

Практику ув'язнення шляхтича в контексті уявлень про злочин на Волині в останній третині XVI – на початку XVII ст. висвітлила у своїй доповіді канд. іст. наук *Н.Старченко* (Інститут історії України НАНУ). На кінець XVI ст. у Речі Посполитій сталися зміни у ставленні до порушення правових норм (не лише як до приватної справи потерпілого, а і як до суспільного переступу), що передбачало зростання відповідальності за злочин та відчутність її для злочинця, зокрема обов'язковість публічних покарань у кримінальних справах. Показовим було збільшення у трьох редакціях Литовських статутів терміну ув'язнення («сидіння у вежі») за різні види правопорушень. Акцентування на необхідності публічної кари («*poena publica*») як невід'ємної частини відплати за протиправний учинок шляхтича, незалежно від стосунків між кривдником і скривдженим, зустрічається й у конституціях, зокрема 1588 р., де йшлося про заборону поєднання між родиною вбитого шляхтича та убивцею на умовах звільнення злочинця від сидіння у вежі. Ув'язнення стало важливою частиною умов приятельського суду як акт покори винуватця, особливо у справах, обтяжених кровопролиттям. Поряд із тривалим терміном фіксувалося й суто символічне «сидіння» – упродовж кількох годин, що служило додатковою сатисфакцією для потерпілого та сприяло залагодженню конфліктних взаємин. Було вироблено й певний ритуал добровільного ув'язнення.

Канд. іст. наук *О.Сокирко* (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) показав особливості двору та збройних слуг козацької старшини середини XVII–XVIII ст. Приватні загони, що виникли й формувалися паралельно з кристалізацією верхівки козацького стану, донині залишаються в історіографії малознаним явищем. Доповідь присвячувалася реконструкції феномену старшинських надвірних формувань – хоругов, збройних почтів слуг і челяді, а також залежних категорій реєстрових козаків (стрільців, курінчиків, осавульців), що були складовою частиною двору козацької аристократії.

Останню панель хронологічно об'єднали події XVIII ст. Д-р іст. наук *І.Скочиляс* (Український католицький університет, Львів) представив приклади співпраці шляхти та міщанських братств у сакральному просторі «*Slavia Orthodoxa*»/«*Slavia Unita*» у виборі владик на елекційних соборах руської церкви XVI–XVIII ст. Виборність ієрархії відображала великий вплив мирян у церкві та тісну пов'язаність її організаційної структури із суспільством, головню з провідною верствою – шляхтою й передовсім князями. Ця особливість Київської митрополії увиразнилася, очевидно, через втрату православною церквою впродовж XIII–XV ст. свого основного протектора – великого або місцевих удільних князів, які, за аналогією з візантійською практикою, мали вирішальне право на вибір і поставлення єпископату. Заміна цієї системи соборноправністю була своєрідною «компенсацією» за втрату «свого» опікуна, коли відповідальність за долю українсько-білоруської церкви стала не персоніфікованою (в особі князя), а колективною, інституціоналізованою «народом єпархії». У Київській митрополії надзвичайна тривкість соборноправних традицій пояснюється регіональним феноменом – наявністю потужного братського руху та провідною роллю мирян (переважно дрібної й середньої шляхти)

в релігійному житті польсько-литовської держави. Зокрема Успенське ставропігійське братство (Львівська єпархія) здобуло безпрецедентну вагу у суспільному, культурному та церковному житті регіону, а його мирянський етос мав чи не визначальний вплив на теорію та практику елекційного соборування впродовж усього XVII й навіть початку XVIII ст.

Представниця Харківського національного університету імені В.Каразіна д-р іст. наук *Л.Посохова* у своєму виступі показала як реальні (до європейських університетів із метою «насититися досконалістю наук»), так і віртуальні (що породжувалися й стимулювалися інтересом до географічних відкриттів, «географічним вибухом», виокремленням самостійного курсу географії в навчальній програмі) подорожі студентів і викладачів православних колегіумів України XVIII ст. Доповідачка дійшла висновку, що ці процеси справили вплив не тільки на формування географічної свідомості, але національної та регіональної ідентичності.

Д-р іст. наук *А.Зінченко* (Київський університет імені Б.Грінченка) продемонстрував поширені у другій третині XVIII ст. в офіційному діловодстві Російської імперії та полкових канцелярій Слобожанщини маркери етнонаціональної ідентифікації місцевих мешканців. Було проаналізовано документи, які засвідчують етнічну фіксацію та етнополітичне розрізнення жителів.

Виступ канд. іст. наук *М.Яременка* (Національний університет «Києво-Могилянська академія») присвячувався ролі Києво-Могилянської академії в єднанні українських земель у XVIII ст. Ще історики XIX ст. зауважили навчання тут «закордонних» прибульців – уродженців Речі Посполитої, серед яких домінували представники українських воєводств, зокрема Руського. Аж до кінця 1790-х рр. сотні річпосполитських вихідців прибували до навчального закладу, долаючи державний і конфесійний кордони. У XIX ст., звертаючись до факту студій у Києві «закордонних» студентів, наголошували на конфесійному аспекті: мовляв, уніати йшли до православної академії або «латинських шкіл» Гетьманщини. Повоєнна українська радянська історіографія незмінно акцентувала на «зв'язках» українських земель Речі Посполитої з підросійськими теренами та їхньому «прагненні» до «возз'єднання». Аби зрозуміти, що підштовхувало вихідців із воєводств, де функціонували свої «латинські школи», до навчання в іншій державі, доповідач проаналізував документи XVIII ст. Отже, у матеріалах, що створювалися по «православний» бік кордону, серед мотивів стандартно фігурували втеча від «богомерзкої унії», бажання «православно обучатись» та «вічне в Росии жить». Детальне зіставлення цих формул із біограмами студентів дозволило виявити їх шаблонність, а уважніше вивчення джерел та широка контекстуалізація практик переміщень річпосполитських уродженців до Гетьманщини спонукає стверджувати про спільну причину прибуття в Київ представників різних соціальних груп – це намагання знайти своє «місце у житті» у сусідній державі, зробивши тут кар'єру та не повертаючись після навчання додому.

У рамках роботи кожної панелі відбувалися цікаві та плідні дискусії, під час яких обговорювалися головні тези доповідей учасників конференції, присвяченої ранньомодерній людині XVI–XVIII ст.